

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

о. Юрій МИЦИК (Київ)

ШЛЯГЕР “ЖОВТОЇ” ІСТОРІОГРАФІЇ У РОСІЇ

На книжкових руїнах все частіше можна надібати книгу красноярського письменника Олександра Бушкова “Россия, которой не было”, написану в 1997 р.¹ Вже на її обкладинці вміщено суперлятиви про Бушкова та його книгу (“Александр Бушков – самый издаваемый российский автор”, “король русского боевика” і т.п.). У такому ж дусі написана й післямова до книги кандидата історичних наук, доктора філософських наук проф. Красноярського держуніверситету Андрія Буровського “Россия, которой не было: взгляд гения” (I, с.589–594). Далі він розвиває свою думку: за його словами, Бушков – “удивительным образом ухитряется оказаться на передовом рубеже современной науки..., опять оказывается провозвестником самых новых методов исторического исследования”, його книга – “своего рода эталон добросовестного исторического исследования”. Відчуваючи можливу негативну реакцію читачів (“у кого-то высказывания автора вызовут гнев и прочие непохвальные чувства”), Буровський підкреслює, що “книга А.Бушкова прекрасно аргументирована. По каждой теме привлечено множество источников, и каждый источник исчерпывающе проанализирован”. І хоча Буровський прохоплюється, що Бушков “не профессионал”, однак поспішив стати його співавтором².

Придивимося ближче до першої книги Бушкова. Спочатку її автор сипле компліменти на адресу тих, хто взяв до рук його книгу (“сей труд” розраховано “на... тех, кто не чурается дерзкого полета фантазии, тех, кто старается доискаться до всего своим умом и рабскому следованию “авторитетам” предпочтет здравый смысл и логику” (I, с.5). Широ кажучи, не уявляю собі книгу про хірургію з такою передмовою, бо навряд чи знайдеш охочого лягти під ніж хірурга-романтика, який усупереч авторитетам почав би вирізати апендицит, почавши з гланд. Далі йдуть авторські рефлексії на історичну тему, “курьезы и анекдоты” (I, с.18–24), щире здиву-

¹ Бушков А.А. Россия, которой не было. – М.; СПб.; Красноярск, 2001 (2-е изд.). – 608 с. (перше видання цієї книги вийшло в Красноярську у 1997 р.).

² Бушков А.А., Буровский А.М. Россия, которой не было–2. Русская Атлантида. – М.; Красноярск, 2001. – 512 с.

вання з тієї okazji, що, виявляється (о, відкриття!), в часи революції 1917 р. жили люди з прізвищами Собчак, Рибкін, Старовойтов та ін.; автор похваляє фантаста Лема та гумориста Джерома К. Джерома, категорично виступає проти повернення Москвою награваних у Німеччині культурних цінностей (до речі, туди потрапили й награвані перед тим гітлерівцями культурні цінності з Польщі, Голландії, України, Білорусі та ін.), переповідає різні цікавинки, врешті зупиняється на відкритті Америки.

Перша книга Бушкова охоплює широкий часовий та територіальний простір: тут і Київська Русь, і Берія. Бушкову навіть тіснувато в тих широких (аж занадто!) географічних кордонах, якими він окреслює Росію, він упевнено судить і про експедиції Колумба, і про польські справи, і про татарські орди... Навіть враховуючи відносно великий обсяг книги, тут даремно шукати глибокого дослідження всього спектра порушених проблем. Автор ніби мчить галопом не тільки по Європі, але й по Азії та Америці, знаходить масу “непорядков” і “нестроений” у істориків-професіоналів і, добре вилаявши останніх, пропонує СВОЮ візію минувшини.

Оскільки я історик-професіонал, то “візіями”, яких предостатньо гуляє по світу останнім часом, мене не здивуєш. Все ж таки історія є наукою, а не родом художньої літератури чи сценічного мистецтва. З цієї самої причини мені замало почути від автора чергового опусу на історичну тематику, навіть некоронованого короля “русского боевика”, слова Станіславського: “Я так вижу!”, а треба ще й розглянути його методичку історичного дослідження, якщо про таке взагалі можна говорити, проаналізувати його джерельну базу, способи здобуття достовірної інформації про минуле і т.д. Тому я не буду зупинятися на авторських версіях щодо того, як могли б розвиватися історичні події, якби в історії щось трапилось не так, як воно трапилось (див., наприклад, розділи “Виртуальность-1: тиара над Россией”, “Виртуальность-2: полумесяц над Россией” (I, с.67–91), розділ 29 другої книги “Историческая виртуальность” та ін.). У принципі подумати над цим не гріх. Кожен може мати своє уявлення про те, що сталося б, якби Володимир Святий прийняв християнство не з Константинополя, а з Риму, Каплан убила Леніна у 1918 р., Іван IV помер на початку свого правління, а кораблі Колумба чи Васко да Гама загинули через шторм... Таких “якби” можна множити до безкінечності, і так само без кінця можна множити і ймовірні варіанти розвитку подій. За цими “якби” легко загубити й сам об’єкт дослідження, тобто ту історію, яка реально відбулася. Якщо так уже кортить помріяти про те, як воно могло б бути й написати на тему про віртуальні варіанти історичного розвитку “гроссбух”, то треба чесно визнати, що це може стати бестселером на книжковому ринку, навіть цінним літературним твором, але аж ніяк не історичним дослідженням.

Стрижень роботи й майже третина її змісту – розділ “Призрак “Золотой Орды” (с.98–287). Потім велика увага приділяється “Смутному времени” та Петру I, значно менша – Київській Русі, Петру III, Павлу I та декабристам. Заключні 100 сторінок книги присвячено історії Росії ХХ ст. Одразу скажемо, що в автора “легкість в мыслях необыкновенная”, розпо-

відь ведеться в розв'язному тоні всезнаючого іронічного співбесідника, який з читачем на короткій нозі, часто вживаються щодо середньовіччя словечка типу “рекет”, що має дати, як вважає автор, комічний ефект. О.Бушков весело поплескує по плечах і потріпує по щоках літописців (але не всіх!), зате відіграється на сучасних істориках – професіоналах, які майже суціль ходять у нього в “постылых”.

При написанні своєї книги автор керувався принципом: “Хоч гірше, аби інше”, відштовхуючись від домінуючих у РФ концепцій, які увійшли в тамтешні підручники з історії. В цих московських підручниках, як у плюшкінську наливку, справді “понапичкалось всякої дряни”, але ж автоматичною заміною знаків “плюс” на “мінус” і навпаки далеко не завжди можна добитися точнішої історичної моделі. Так, в російській історіографії домінує негативне ставлення до Петра III, Павла I, Миколи I і майже апологетичне – до Петра I та декабристів. Бушков у коротеньких сюжетах відповідно переставляє знаки та акценти, ще й для більшого епатажу розставляє чисто журналістсько-бульварні “знахідки”: “Гестапо Павла Пестеля” (I, с.463), “к Николаю Павловичу у меня претензия одна – мало повесил (декабристов. – Ю.М.)” (I, с.465). Якби діло цим обмежилось, то я навряд чи взявся б за перо. Це ваша, московська, історія, якою нас Москва насильно годувала, забороняючи нашу; розбирайтеся без нас у тому, який московсько-петербурзький тиран кращий, а який гірший. Нам ваша історія цікава тільки в тій мірі, в якій вона стосувалася нас, українців.

Але автор і його співавтор не обмежуються своїм “атечеством”. Їм є діло і до нашої Батьківщини, до проблем, які посередньо чи безпосередньо її стосуються. Тим більше, що О.Бушков у деяких випадках (розділ “Призрак “Золотой Орды”) розгортає супероригінальні концепції євразійського масштабу – як от про те, чого не було в історії монголо-татарської навали XIII ст., а хан Батий (чи Батий з Чингісханом) – це псевдоніми Олександра Невського та його батька Ярослава.

Щоб детально розглянути всі ці візії та моделі, треба написати цілу книгу-відповідь. Для цього в мене немає ні часу, ні бажання, оскільки на черзі куди важливіші справи, наприклад – підготовка до видання фундаментального щоденника князя Януша Радзивіла (середина XVII ст.), твору італійсько-польського хроніста XVI–XVII ст. Олександра Гваньїні, врешті підготовка (разом з колегами) до друку 50-томного зібрання творів видатного українського історика Михайла Грушевського. До того ж О.Бушков не один. Нині армія любителів історії велика як ніколи й чимало хто з них уже ошчасливив людство супероригінальними концепціями (навіть самі собі роздають титули докторів та академіків). Ось і нині на моєму столі лежить стос книжок. В одній з них київський учитель на повному серйозі доводить, що давньоєгипетські піраміди – це насправді... водокачки (правда, принцип їх дії автору залишився невідомим), у другій – спеціаліст із бойових мистецтв досліджує історію козацтва... в часи Київської Русі, в третій – стоматолог поліз у хаші т.зв. “Велесової книги”, в четвертій

доводиться, що етруски – “это русские” і т.д. А ще ж є маса сектантів-окультистів, схилених на Блаватській та Реріхах... Писати рецензії на всю цю макулатуру немає ні часу, ні бажання. Але щоб не склалося враження, що професійним історикам немає що сказати, доводиться час від часу братися за перо. У випадку з О.Бушковим, сподіваюся, достатньо буде окремих зауважень щодо рівня його наукової коректності, повноти джерельної бази, знань, врешті, авторської логіки. Крім того, хотілося б більше уваги приділити особливо важливим для нас, українців, сюжетам української історії, яких торкнулося не в міру “бойкое перо” красноярських авторів.

Заглянемо для початку на авторську “кухню”, подивимося, з яких продуктів зварено широко розрекламовану страву. І що ж бачимо? Архівних документів тут і не питай! У списку використаної літератури, що його наводить Бушков, бачимо аж 252 позиції. Небагато, якщо пригадати заяву Буровського про “множество источников” та ще “по каждой теме”. Можливо, автор приховує якісь унікальні джерела, а читачеві пропонує шукати ключ до розгадки багатьох явищ та подій історії в романі Діккенса “Посмертні записки Піквикського клубу”, романі В.Гюго “Знедолені”, писаннях В.Пікуля, “Всеобщей истории, обработанной “Сатириконом”, латинсько-російському словнику, збірнику латинських юридичних виразів, популярних книжечках з історії чи казках, виданих “Детгизом”? Не дають розгадки й три десятки книжок, виданих польською, чеською та німецькою мовами, вказані автором у списку. Коли вивчаєш їх, як і весь список, мимоволі спадають на думку слова героя повісті Достоевського “Дядюшкин сон”: “...и сахар там был, и кадушки...” Тут і праці з історії зброї, і популярна біографія Катерини II, написана проф. Варшавського університету Владиславом Серчиком, і “Популярна енциклопедія”, і збірник загадок з військової історії для старшокласників...

За змістом книги, однак, видно, що Бушков використав більше робіт, ніж вказав у своєму списку. Йдучи за дореволюційним істориком Д.Іловайським, Бушков визначає сім головних джерел про монголів та Чингісхана (I, с.282–283). Не будемо говорити про те, чому п'ять із них забраковані Бушковим. Тут важливо, що два головні джерела – вірменська “Історія монголів інока Магакії. XIII ст.” та візантійські історики Никифор Грігора, Акрополіт і Пахімер – залишилися невідомими Бушкову (“Вот здесь я смущенно умолкаю – не ознакомился”) (I, с.282). Щиросердне визнання провини, звичайно ж, добра річ, – і все ж таки доводиться нагадати про елементарну вимогу до кожного серйозного дослідника щодо необхідності використання максимально повної джерельної бази. Тим паче, в тому разі, коли Бушков пропонує аж надто революційне вирішення проблеми, заперечивши сам факт монголо-татарського нашествия не тільки на Русь, але й на інші країни. Треба в таких випадках сім раз відміряти, а раз відрізати. Досить характерним є його визнання щодо хроніки польського історика XVI ст. Марціна Кромера, яку вважає цінним джерелом: “Я не мог, конечно, в сжатые сроки отыскать труд Кромера...” (I, с.171). А чому

власне “не мог” і хто ті “сроки сжал”? Хроніка Кромера була видана в Польщі у ХІХ ст., вона є в кожній солідній науковій бібліотеці: в Москві та Петербурзі працює МБА, де можна було замовити мікрофільм чи ксерокопії відповідних сторінок. Ще краще було б узяти до рук виданий у російському перекладі твір польського історика початку ХVІ ст. Мацея Меховського (“Трактат о двух Сарматиях” (М.; Л., 1936)), бо тут – корінь премудрості й Лизлова, й Гваньїні, й Стрийковського, й Кромера, перед якими знімає капелюха Бушков. Але, як бачимо, не було коли цим зайнятися! Договір з видавництвом укладено, редакція чекає на рукопис, чи не так? Швидкість – річ гарна, але в тому випадку, коли не тягне за собою зниження, та ще й суттєвого, якості.

Бушков не наводить назв і необхідних вихідних даних творів тих авторів, концепції яких він вважає неправильними. Це позбавляє або звужує можливості зацікавленого читача взяти до рук критиковані книги, порівняти аргументацію їхніх авторів із бушковською. Якщо ж Бушков так упевнений у своїй правоті, то навіщо ж ховати кінці в воду? Для прикладу можна вказати на те, в який спосіб О.Бушков критикує мене самого й утверджує у свідомості читачів свою правоту. Одразу прошу вибачення за надто довгі цитати з бушковської книги – для зручності я виділю їх курсивом.

Претензії Бушкова до мене зводяться до трьох моментів. Отже, вилаявши “Офіційну історію”, до якої чомусь відносить і мене, “король детектива” береться за мене, називаючи то кандидатом, то доктором історичних наук:

1. *“Посмотрите, как не раз поминавшийся мною Мыцък, резвяся и играя, расправляется с неудобными ему местами из книги Лызлова...”*

Лызлов, рассказывая о крымских ханах, упоминает некоего Анди-Гирея. Следует комментарий Мыцъка: “В специальной литературе крымский хан под таким именем не отмечен; указанные Лызловым данные относятся к Девлет-Гирею”.

“Не знаю, чего здесь больше – цинизма или высокомерной тупости (уж позвольте не выбирать выражений)... Прикажете называть это научным подходом?” (I, с.280).

У відповідь на цю тираду мушу зазначити, що пише книги, “резвяся и играя”, ще й гуркаючи “в небе голубом”, не Мицик, а Бушков. Якби “король русского боевика” уважно прочитав текст видання А.Лизлова “Скифская история” (М.: Наука, 1990), а ще ту його частину, яка називається “Аннотированный указатель имен”, на стор. 462–518, то побачив би, що автором тексту є **не Ю.А.Мицик, а московський історик А.П.Богданов**. Коментарі, як кажуть, зайві. Однак додам, що не тільки в спеціальних дослідженнях, але й в історичних джерелах поки що не знайдено хана на ім’я Анди-Гірей, а Лизлов, російський історик кінця ХVІІ ст., будучи переважно компілятором, аж надто часто перекручує або плутає імена, щоб у даному випадку віддати перевагу іншому варіанту.

2. Бушков пише: “Уже поминавшийся ...Ю.Мыщк делает к книге Лызлова следующее глубокомысленное примечание: “В заволжскую орду вошли земли в бассейне Сырдарьи, степи и города на восток от Аральского моря. Чтобы оценить должным образом наивный цинизм этой правки нужно процитировать самого Лызлова: “Татары”, именующие себя Заволжской ордой, живут по реке Волге пониже болгарских границ вплоть до Каспийского моря”. И далее, в другом месте: “Орда татар Заволжских названа так от реки Волги, за которой татары и обитали; с востока ограничена та орда Хвалынским морем” ... Как видим..., современный комментатор по неведомым причинам “перенес” Заволжскую орду на сотни километров восточнее ...видимо, оттого, что ясные и недвусмысленные указания Лызлова противоречат той самой классической версии” (I, с.134). Далі п. Бушков іменує мене еквілібристом та фокусником (I, с.135). Мушу й цього разу закликати Бушкова, щоб він або поміняв свої окуляри, або навчився правильно цитувати джерела і праці опонентів. **По-перше, дане місце коментував не тільки Ю.Мищик, але й А.Богданов. По-друге, наш коментар Бушков обриває на півслові й цим фальсифікує його суть.** Справа в тому, що Лизлов і тут був несамостійним, а списав даний фрагмент у хроніста О.Гваньїні (до речі, та книга його хроніки, де йдеться про “Татарію”, вже перекладена нами українською й видана³ – Бушков може її при бажанні прочитати, якщо йому “сжатые сроки” не завадять ритися в відділах рідкісної книги книгосховищ Києва чи Кракова). Ця “західна” думка Лизлова не зовсім така, яка відбилася в російських тогочасних джерелах. Тому коментаторами (Ю.Мищик, А.Богданов) було відзначено в коментарі (подаю у скороченому вигляді): “Заволжской Ордой в русских сочинениях называлась Кок-орда (Синяя Орда), образовавшаяся в результате распада Улуса Джучи (на грани XIII и XIV вв.) на две части: ...Золотую ...и Заволжскую, в которую вошли земли в бассейне Сырдарьи, степи и города на восток от Аральского моря до рек Ишима и Сары-су. Кок-орда составляла как до, так и после распада Улуса Джучи, правое крыло улус-джучиева войска...; Золотая Орда – левое крыло...” (Лызлов А. Скифская история. – С.450). Таким чином, треба було б зрозуміти, що термін “Заволжская орда” вживався тогочасними російськими авторами для окреслення величезної території від Волги до Зааралля. Це не суперечить вказівці Лизлова про присутність цієї Орди на лівобережжі Волги, але розширює контрольовану Ордою територію значно далі на схід. Не буду приховувати, що при коментуванні даного місця використовувалися праці ряду сходознавців. Але, власне, в чому тут крамола? Чи варто стікати піною через таку деталь, яка в принципі не заперечує твердження Гваньїні та Лизлова?

3. Бушков твердить: “У современных историков порой проявляется крайне непонятное стремление “поправить” очевидца события, которое сами они наблюдать не могли. Однако отчего-то считают, будто “знают лучше””.

³ Гваньїні О. Хроніка про Татарську землю. – Запоріжжя, 2000. – 76 с.

Несколько простых примеров. Доктор исторических наук Ю.А.Мыцык поправляет историка XVII века: **“Первый крупный поход за пределы Монголии был совершен Чингисханом не в 1209 г., а в 1162”**. Читатель может подумать, будто за последние триста лет в руки ученых попали некие документы с точными датами...

Нет никаких документов. Просто-напросто в последнее время ученые договорились считать, будто дата “первого крупного похода Чингисхана” была другой. Следовательно, историк, живший гораздо ближе ко времени описываемых им событий... ошибается.

“Автор ошибочно считает, будто не новгородский народ, а князья решили истребить ордынских баскаков”.

...Одним словом, сплошь и рядом с исторического Олимпа пудовым камнем падают презрительные приговоры: “Летописец ошибался”, “автор хроники был не прав”. Очевидец события, изволите ли видеть, был не прав. Не понимал, что он видел, – пока в XX столетии не разъяснили” (I, с.107–108; II, с.68).

Відзначимо, що тут посилянє немає ніяких і звичайному читачеві важко перевірити справедливості звинувачення. Йдеться ж тут уже про мій коментар до вищезгаданого видання праці Лизлова “Скіфська історія”. На стор. 449 даного видання відповідна частина мого коментаря звучить таким чином: “В хронике Д.Ботеро, которой воспользовался А.И.Лызлов, история жизни и деяний Чингисхана освещена поверхностно и неточно. Победе Темучжина, будущего Чингисхана, над Ван-ханом (ункамом) осенью 1203 г. придается неоправданно большое значение; **первый крупный завоевательный поход за пределы Монголии был совершен Чингисханом против тангутского государства Си Ся в 1209, а не в 1162 г.** (подробнее см.: *Кычанов Е.И.* Жизнь Темучжина, думавшего покорить мир. – М., 1973)”. Жирним шрифтом одне місце в обох книгах виділено мною, щоб читач міг порівняти мій текст і приписаний мені Бушковим і зрозумів, як перекручується Бушковим думка опонента. Спочатку всупереч правді оголошується, що опонент сказав: $2 + 2 = 5$, а потім “король русского боевика” встановлює істину. Цікаво, що в іншому місці Бушков пише: “по достоверным данным, первый крупный поход за пределы “исторической родины” Чингисхан совершает в 1209 г.” (I, с.125). Отже, використовуються дані з мого коментаря, але анонімно, і тепер вони вже “не смущают” Бушкова!

Що стосується цитати про баскаків, то її зовсім немає в моєму коментарі, вона взята з якогось іншого джерела. Після всього цього нехай читач сам вирішує, кого (Мищика чи Бушкова) називати фокусником чи еквілібристом.

Треба додати ще кілька речень. Лизлов не був сучасником Чингисхана. Його “Скіфська історія” є типовим для XVII ст. компілятивним твором. Роблячи запозичення, Лизлов часто помилявся, неточно передавав імена і т.д. У свою чергу й італієць Джованні Ботеро (1533–1617) був значною мірою компілятором і писав про Чингисхана через треті, якщо не через десять руки. Аналізуючи звістку про вихід Чингисхана в похід “от страны

своєю” у 1162 р., я звернув увагу на той факт, що йому тоді було 11 років. Погодьтеся, що в такому віці походами не командують, тим більше, що Чингісхан не належав до пануючої еліти й не міг, як малолітній Святослав Ігорович, навіть символічно очолити військо. Звернувшись до ряду історичних джерел, в т.ч. й писаних сучасниками Чингісхана, та спеціальних досліджень, я переконався в помилці Лизлова, що й було відзначено в коментарі. При цьому я відіслав зацікавлених до книги російського історика Є.Кичанова, перу якого належить достань повна наукова біографія Чингісхана і який на підставі багатьох джерел встановив достатньо обґрунтовану хронологію життя й діяльності цього завойовника. Якщо вже Бушкову так закортіло полемізувати, то треба було б навести якісь аргументи моєї, а також Кичанова неправоти, а не займатися пересмикунням.

Врешті, навіть літописці – сучасники подій – можуть помилятися, й нинішній дослідник, залучаючи нові джерела, нові дослідницькі методики, може вказати на їхні помилки. Власне, сам Бушков не вважає літописи цілком об’єктивними джерелами (“Летописцы, конечно, были живыми людьми, а потому могли ошибаться, что частенько и делали” (I, с.46)), вважає нормальним поправляти помилки літописців, разом із співавтором А.Буровським навіть присвятив значну частину розділу 3 (“Откуда мы все это знаем?”, с.42–76) тому, як можуть помилятися чи брехати сучасники (“Фараон Рамзес выдал за победу сокрушительное поражение...”) (II, с.43), і робить це з таким апломбом, ніби сам був у цей час при фараоні або, принаймні, оволодів єгипетською граматиною. Власне, в цій частині книги популярно викладені істини, відомі з вузівських підручників, але у фривольному тоні (літописець “Авраамка лихо использовал Новгородские летописи...”) (II, с.47). Чому ж Бушков вважає нормальним вказувати на помилки очевидців подій, а коли це роблять історики-професіонали, то їм це ставиться у провину? Чи не варто нагадати Бушкову в цьому зв’язку євангельську мудрість про небачення колоди у своєму оці?

Прагнучи довести свою коронну тезу, яка заперечує монголо-татарське нашествя і згідно з якою під псевдонімом Батий заховалися два новгородських князі, Бушков крутить літописами, як циган сонцем, і вичавлює з них те, чого вони ніколи не говорили. Літописи та хроніки (і наші, й зарубіжні) сповнені даних про монголо-татарське нашествя, а Бушков намагається переконати читача, що це лиш усобиці руських князів. Такі самі й аргументи. Наводиться, наприклад, малюнок, де ординець намальований схожим на бородатого європейця. Але ж варто придивитися до картин середньовічних майстрів на біблійну тематику. Біблійних героїв художники вдягають у середньовічні лицарські обладунки, в європейський одяг. Не розуміючи причин цього явища, можна зробити висновок, що головними дійовими особами в Біблії виступають не євреї, а німці чи поляки. Інший приклад. Відомо, що ординці змушували підкорені народи брати участь у своїх походах, тому не треба дивуватися тому, що в поході ординців на Польщу мусив взяти участь і Данило Галицький. Бушков же вважає це важливим аргументом на користь своєї коронної тези. А ось ще

“аргумент”: “Истории и впрямь неизвестны случаи, когда рассеянные на огромных пространствах кочевники вдруг создали бы если не могучее государство, то могучую армию, способную завоевывать целые страны” (I, с.124). Бушков явно не вивчав у школі історію великого переселення народів, але це ще не підстава водити за носа довірливого читача... Доводиться нагадати про нашестя гуннів, аварів, мадьяр, праболгар, тюрків-сельджуків та ін. Отже, прецедентів нашестя кочівників достатньо й поза монголо-татарами.

Варто порекомендувати О.Бушкову, щоб він, як і “новохронологісти”, послуговувався не тільки окремими писемними джерелами, але й іншими категоріями історичних джерел, наприклад, – матеріальними пам'ятками, здобутими внаслідок археологічних розкопок. Щоправда, у другій книзі, писаній разом з Буровським, це певною мірою зроблено – і тут же затріщали по всіх швах деякі положення, висунуті в першій книзі, вони навіть відкидаються. Тож треба звернути увагу читачів на своєрідну логіку Бушкова, котрою він пишається, бо вчився їй на творах польського фантаста С.Лема. Але логіка Лема не є тотожною логіці Бушкова! Взяти хоча б різнобій між двома книгами, в авторах яких значиться Бушков.

У першій з них він підтримує ялову теорію Г.Носовського та А.Фоменка, С.Валяньського та Д.Калюжного про “нову” хронологію світових цивілізацій (I, с.136, 137, 166, 184, 185, 193, 194, 228), причому Носовський та Фоменко визначаються як особи, “известные интереснейшими работами на тему “новой хронологии” (I, с.54). Лише одного разу Бушков засумнівався у правоті Фоменка, який твердив, що під іменем Івана IV сховано аж чотирьох (!) різних царів (I, с.534). Нагадаємо, що такого роду теорії беруть свій початок як мінімум від народовольця-самоучки Морозова, який спливав зі своїми писаннями на хвилі антирелігійної пропаганди 20-х років. Потім ця теорія була реанімована на початку 70-х років. Суть цих поглядів, стисло кажучи, в тому, що не існувало античного світу, що його вигадали середньовічні фальсифікатори. Тоді в журналі “Вопросы истории” було дано відсіч цим поглядам, але сьогодні, як бачимо, вони знову піднімаються на щит і знову, як і раніше, аргументовано заперечуються істориками.

У другій же книзі, на відміну від першої, критикуються постулати Фоменка, Носовського і... самого Бушкова. Дивно читати на сторінках другої книги вирази: “...должен разочаровать сторонников Бушкова и Фоменко” (II, с.76); “Сколько нервов, эмоций и сил тратят эти бедолаги, чтобы обосновать главное вранье: что в Европе человек так же слаб, незащищен, беззащитен, как и в Азии! Сколько сил приложил тот же А.А.Бушков, чтоб показать: Генрих VIII ничем не лучше Ивана Грозного!” (II, с.128); “Я совершенно согласен с А.А.Бушковым в одном из его предположений (но только в одном!)...” (II, с.277). На стор. 319 другої книги заперечується один з аргументів Бушкова на користь слов'янського походження хана Мамаю. Стор. 51–76 другої книги повністю присвячені критиці “теорії”

Г.Носовського та А.Фоменка, в тому числі й той їхній постулат, що Ярослав, батько Олександра Невського, – це Батий (II, с.52).

Що тут сказати... Видно, це писано А.Буровським, який тверезіше дивиться на речі. Але авторами другої книги значаться обидва краснорядці (Бушков та Буровський, а авторство конкретних розділів не вказане), які навіть між собою не змогли домовитися про ряд принципових позицій.

Уже ці приклади засвідчують брак у Бушкова елементарної дослідницької культури, яка підмінюється принципом “что хочу, то и ворочу”. Його манера вести полеміку з опонентами не робить честі не тільки “королю русского детектива”, але й посередньому журналісту з чалдонської глибинки. Сказати, наприклад, “некий Янин” про історика та археолога із світовим ім'ям – це означає розписатися у власному невігластві. Якщо автор вкладає іронію в свої уста, то такий відгук про людину, яка присвятила значну частину свого життя розкопкам давнього Новгороду і розкрила ряд таємниць минулого і цього міста, а також Русі в цілому, – є образливим і, як мінімум, недоречним. Янін, бачте, посмів сказати про занепад ремесла після Батиевого нашестя (I, с.109). Але ж цей висновок Яніна узгоджується з результатами дендрохронологічного датування (цей метод розхвалюється у другій книзі Бушкова й Буровського), і тому не варто, вихопивши рядок з контексту, мчати на плац із критичною головолю.

Але що там Мицик, Гумільов, Рибаків, Янін чи вже покійний письменник Віктор Астаф'єв (“собутыльник парочки генсеков”) (I, с.9) та інші, коли навіть про Нестора-літописця пишеться в душі бульварної преси! (“Нестор – поганый русофоб”, його перо є “блудливым”) (I, с.59). Цікаво, що Бушков нібито вболіває за стан духовності людства, критикує (до речі, справедливо) поета С.Рушді, який зневажив релігійні почуття мусульман, або братів Стругацьких, які карикатурно змалювали у своїх творах апостолів Христа. Але як же бути із власними бушковськими відгуками щодо Нестора-літописця?! Він же є святим у Православній Церкві!

Якщо книга Бушкова є еталоном для тих, хто її рекламує, то, видно, в ній має все відповідати високим зразкам. Як же це пов'язати з грубою лайкою щодо опонентів, з численними помилками та елементарними “ляпами”? Так, Бушков і Буровський пишуть про православні грузинську та вірменську церкви (I, с.81). Однак вірменська церква не є православною, бо належить до категорії монофізитських християнських церков ще з V ст. Говориться, що “Повість временних літ” була написана у XVI ст. (I, с.50). Але ж дійшли, наприклад, Іпатіївський звід у списку XV ст., Лаврентіївський – у списку XIV ст., а зафіксовані в них тексти були створені набагато раніше. Софійський собор було збудовано при Ярославі Мудрому в 1037 р., а це, вибачте, XI ст., а не XII-те (I, с.50). Говориться, що Данило Галицький був “первый и последний” король Руси (I, с.239), однак королем був і його внук Юрій I, що панував на початку XIV ст. Спочатку говориться, що корону на голову Данила поклав папський легат (і це справді так) (I, с.240), але у другій книзі знаходимо інший варіант:

“...папа римський лично возложил корону” (II, с.131). Твердиться, що Волинь з XIV ст. стала коронною землею (II, с.442), тобто увійшла безпосередньо до Польського королівства, між тим як Волинь була у складі Великого князівства Литовського і про її перебування в Короні можна говорити хіба що від часів Люблінської унії 1569 р. В іншому місці допущена подібна помилка: цього разу вже Галич записали до Великого князівства Литовського, а цього ніколи не було (I, с.232). Гусити-чашники віднесені до радикалів (I, с.78–79), хоча вони ніколи такими не були, та й взагалі не можна зводити гуситський рух тільки до релігійного, замовчуючи його національно-визвольні та антифеодальні моменти. Петлюрі приписується еміграція до Львова після його виключення з гімназії (II, с.245). Між тим Петлюра “емігрував” на українську Чорноморію – Кубань. У Львові Петлюра жив уже в зрілому віці й то дуже коротко: з кінця 1904 по 1905 рр. Термін “націоналіст” автори вживають у негативному контексті (II, с.241), що не перешкодило їм назвати націоналістом і св. Петра Могилу (II, с.433). Отримання статусу Академії Києво-Могилянським колегіумом автори пов’язують з указом Петра I від 1701 р. (II, с.227), між тим як це ствердив ще Гадяцький договір 1658 р. Говорять автори і про можливе об’єднання Русі “в едином униатском государстве” (II, с.218), з чого видно, що вони зовсім не відчують різниці між визначеннями: “унийном” і “униатском”. Князь Роман Ружинський називається Рожинським (I, с.329), а литовський князь Тройден іменується “Трайидент” (II, с.145) (видно, за зразком американської міжконтинентальної ракети). І це не якісь там особливо складні до пізнання істини, а елементарні, які можна знайти в будь-якому шкільному підручнику. Можливо, підручники застаріли? Що ж, нехай у такому разі Бушков і Буровський доведуть, що Мазепу звали не Іван Степанович, а, як вони твердять, “Петр Иванович”!

Можна вказати й на низку другорядних помилок та огріхів – як-от польське прізвище Лащ (Łaszcz) передається авторами як “Ляш” (II, с.445). Якщо вони добре володіють польською мовою, то мають знати різницю між звичайним м’яким L і Ł, що читається твердо. Сполучення “szcz” читається як “шч” або “щ”, а не як “ш”. Отже, має бути саме “Лащ”. Прізвище польського хроніста XV ст. Длугоша передається як “Длугош” (II, с.149), але ж ні в польському оригіналі, ні в перекладах на східнослов’янські мови немає пом’якшення на кінці слова “Długosz”. Існував – і існує – Мгарський монастир, тобто в Мгарі, але ніяк не “в Мхарске” (I, с.97). Якщо ж Бушков неправильно здійснив зворотний переклад з польської мови, де пишеться “Mhar”, то це не свідчить про його еталонні знання. Якщо тут виявляється оригінальний підхід автора до проблеми транскрибування й транслітерації іноземних текстів, то тоді треба величати Олексія Михайловича “Олекси”, Лаврентія – “Вавжиньцем” і т.д. Намагаються автори користуватись українською мовою, але виявляється, що вони не здатні навіть точно процитувати кілька слів. Так, говорячи про свого далекого родича, Буровський цитує напис на його надгробній таблиці “...український науковник” (II, с.241). Таких покручів в українській мові немає, є слова

“український науковець”. Можна зауважити, що це дрібниці, можна відмахнутися від зауважень, послатися на недогляди, брак часу і т.д. Так, але ж мова йде про еталон, а не занадто сиру скороспілку та ще з претензіями на геніальний опус!

Якщо так тяжко даються Бушкову й певною мірою його співавторові елементарні істини, то що ж можна сказати про складні дискусійні проблеми? Так, у літературі й досі триває суперечка про те, чи приймали католицизм княгиня Ольга та князь Данило Галицький. Бушков схиляється до позитивної відповіді на це питання. Що ж, це його право. Однак моє право стояти на протилежних позиціях хоча б тому, що вони обґрунтовані в історіографії солідніше. Однак такі серйозні та складні проблеми потребують відповідної розмови, а не кількох зауважень, які вкладаються в дві сторінки (I, с.49–50). То навіщо ж це “королівське” надимання щік, навіщо цей прокурорський тон знавця істини в останній інстанції, зневага до істориків-професіоналів?

“Новаторы до Вержболова, что ново здесь, то там не ново”. Так писав поет про псевдонаторів, які повторюють давно відоме за межами Російської імперії (ст. Вержболово – прикордонний пункт на старій межі Російської та Німецької імперій). Це значною мірою можна віднести й до писань Бушкова. Невже він вкупі зі співавтором думає, що він є першим, хто дав негативну характеристику Петру I? Про це досить часто писалося на Заході, а в СРСР така точка зору була навіть домінуючою у 20-х роках ХХ ст. В українській історіографії (маю на увазі справді українську, а не підколоніальну рептильну історіографію) Петро I саме так і трактувався. Чому Бушков вважає, що громадськості невідомо про героїзм Війська Польського у 1939 р., про Вестерплатте, про дії творця першого партизанського загону в Польщі майора Генрика Добжанського? На початку 60-х років ХХ ст. для радянського читача це справді було певною новацією, яку внесли польські історики та публіцисти в деяких книгах, перекладених тоді російською та виданих в СРСР. Але нині про це говориться у вузівських, часом і шкільних, підручниках з історії, а про майора Добжанського поляки створили художній фільм, який був у радянському прокаті в 70–80-х роках ХХ ст. З піднятим догори пальцем автор запитує читача: “Вам интересно знать, как отреагировали (на вторгнення радянських військ до Польщі 17 вересня 1939 р. – Ю.М.) страны, имевшие с Польшей договор о совместной обороне?” Нам – не цікаво. Про те, що реакція була такою самою, як і на напад Німеччини на Польщу 1 вересня, достатньо добре відомо. “Дивну війну” навіть у школах вивчають. Хіба що Бушков звертає свої питання до читачів рівня Елочки-людодідки або ж є надто емоційною людиною і поспішає поділитися кожним зі своїх особистих відкриттів з максимально широким колом людей.

По суті, вторинним є розділ про Колумба. Точка зору, згідно з якою відкриття вікінгів не було забутим і що Колумб знав, куди пливе, маючи відповідні карти, має своїх прихильників не тільки за кордоном. Пригадується цікава стаття Цукерника, який у не такому вже й далекому 1957 р. оприлюднив цю концепцію. Таким чином, Бушков і тут не був першим і

йому має належати право тільки популяризатора, а не першовідкривача оригінальної гіпотези.

Різко критикуючи Івана IV та його опричнину (тут я солідарний з авторами), вони “забули” вказати, що не вони перші це робили. Досить прочитати відповідну частину хроніки Гваньїні, яка вже вийшла в перекладі російською (український переклад теж має скоро вийти в світ). Врешті автори повинні були б не тільки знати про дискусію довкола оприччини в середині 50-х років XX ст. на сторінках журналу “Вопросы истории”, в ході якої дану концепцію озвучив С.Дубровський, але й послатися на неї. Навіщо ж оголошувати себе першопрохідцями?!

Ще гірша справа з Іваном Сусаніним. Одразу скажу, що “подвиг” Сусаніна є “кваснопатріотичним міфом” і, отже, щодо цього я є одним думцем, але не Бушкова, а Костомарова. Майже весь присвячений Сусаніну розділ книги Бушкова “Герой, которого не было” (I, с.337–343) базується на маловідомих статтях М.Костомарова, зокрема, зібраних у книзі “Науково-публіцистичні і політичні писання М.Костомарова” (К., 1928). Та сама аргументація й та сама джерельна база! Хоча Бушков і навів потім думку Костомарова (також і С.М.Соловйова, але недоречно, бо якраз Соловйов пробував заперечити тут Костомарову). Такі “творчі” запозичення не пасують навіть популярним виданням, не кажучи про еталонні. Врешті, й теза про тотожність князя Ярослава хану Батию висловлена вперше Г.Новоським та А.Фоменком (II, с.52)!

Не тільки з цього видно, що Бушкову до вподоби чужі лаври. Критикуючи, наприклад, істориків, що вони не знають твору Андрія Лизлова “Скіфська історія”, він скромно додає: “Если результатом моих усилий станет лишь возвращение из забвения А.И.Лызлова, я буду этому только рад” (I, с.138). Таке враження, ніби О.Бушков розшукав цей твір у архівній пилюці. Між тим відома російська дослідниця, проф. О.В.Чистякова ще у 1963 р. захистила кандидатську дисертацію, присвячену “Скіфській історії” та Лизлову, видала цикл статей, а потім, залучивши мене й московського історика А.Богданова до співпраці, добилася академічного видання цієї пам’ятки російської історичної думки в найсоліднішому на той час видавництві наукової літератури “Наука”. Не наша провина в тому, що це видання вийшло у зменшеному обсязі (зокрема, випала моя велика стаття про польські джерела Лизлова) і значно зменшеним накладом. Однак воно є в кожній солідній науковій бібліотеці, навіть красноярській. То замість того, щоб подякувати своїм попередникам, О.Бушков навіть не згадав про них, якщо не рахувати незаслуженої лайки.

Оскільки я український історик й історик України в першу чергу, то дозволю собі більше уваги приділити саме цим сюжетам. Почнемо з термінології. Насамперед бачимо типові для російських істориків звичні маніпуляції з терміном “руський”. В Україні, Білорусі та Польщі його завжди вживали щодо України й Білорусі тощо. Для Московської держави було визначення “московський”, а для Російської імперії з часів Петра I “російський” (у поляків відповідно – “rosyjski”). Справа в тому, що в Росії

з часів Петра I офіційно запроваджується назва “Росія” замість “Московія”, а слово “руський” фальшиво стали перекладати як “русский”. Київська Русь оголошується “Россией”, відповідно анексується на користь останньої належна українцям частина історії (Київська держава, Галицько-Волинське королівство). У Бушкова та Буровського все йде по цих прописах, ідуть розумування на тему нібито пізнього (з XV–XVI ст.) (II, с.234) походження терміну “Україна”, який виводять від “окраины”. А.Буровського, як і переважну більшість російських великодержавних шовіністів (свідомих чи несвідомих, причому останні щиро переконані у своїй любові до українців), теж щиро “удивляет приверженность (українців. – Ю.М.) этому неудачному слову: Украина. И очень позднее оно, и какое-то... Ну, неполноценное, что ли. Вот... Малая Русь – несравненно древнее и, казалось бы, почтеннее. Проблемы национально озабоченных людей бывает непросто понять” (II, с.235). Однак насправді термін “Мала Русь”, тобто Ближня або Центральна (порівняйте, наприклад, Мала Греція з Афінами і Велика Греція – колонії далеко від Балкан), є пізнішим, бо з’являється на початку XIV ст.

В українській історіографії вже чимало написано на цю тему – й тому не варто повторюватися. Нагадаю тільки, що термін “Україна” вперше з’являється на сторінках літопису в 1187 р., що він стосувався “країни”, а не “окраїни”, що українці беруть свій початок приблизно з IV ст. н.е. (див. Грушевського), що пізніше термін “русин” витісняється терміном “українець”, особливо після того, як московити змушують називати себе “русскими”, і т.д. Невже не зрозуміло, що народи можуть міняти свою самоназву? Що, наприклад, на місці римлян з’явилися італійці, а назву римлян запозичили набагато пізніше волохи (валахи), які стали називатися румунами, але це не зробило їх у тій мірі спадкоємцями Давнього Риму, як італійців. Бушкову й Буровському традиційної для більшості московських істориків комбінації замало, вони вживають цей термін у значенні, типовому для московської великодержавно-шовіністичної історіографії. А чого варта, наприклад, така теза: “Древняя Русь была единой в культурном, языковом отношении” (II, с.17)! І це при тому, що вона навіть етнічно не була єдиною, що її населяли два десятки різних неслов’янських племен, наприклад – тюркських (“торки”, “чорні клобуки”, “берендеї”), фіно-угорських (“чудь”, “водь”, “меря”, “мурома”, “мещора”), які говорили неслов’янськими мовами! Що християнізувати їх доводилося на півночі та сході Московії ще у XVIII ст.! Що не можна плутати церковнослов’янську мову Євангелій з живою мовою, яка значно різнилася залежно від князівства та регіону, ще й віддалених тисячами кілометрів, зі спорадичними зв’язками між собою! Невже автори не знають, що “теорія” про давньоруську народність народилася у стінах Кремля за вказівкою “корифея всіх наук” тов. Сталіна, щоб полегшити денационалізацію українців та білорусів? Хоча Бушков і Буровський все ж таки вважають українців окремим від росіян народом, але ж таким, що сформувався у XX ст.: “И в Средневековье, и на протяжении XVIII и XIX веков никому не приходило в голову,

что русские и русины – это два разных народа. Всем было очевидно, что народ это один” (II, с.81). Що це зовсім не так, як хочеться Бушкову й Буровському, є маса свідчень різноманітних джерел. До речі, в фамільному архіві князів Замойських мені вдалося знайти цікавий лист короля Яна Собеського до запорожців, писаний у зв'язку з чутками про оголошення Москвою війни Речі Посполитій по смерті царя Федора Олексійовича у 1682 р., де говориться: “було б добре якби наш народ польський з військом нашим коронним і ваш народ руський з Військом Запорозьким разом вдарили б на народ московський”. Далі – більше. За Бушковим та Буровським, на початку Першої світової війни “Граф Черни пропонував русинам объявить себя особым народом, который не имеет ничего общего с русскими и с Российской империей... Руководители общины согласились с предложениями австрийцев. Община приняла решение своего руководства...” (II, с.81). Прочитавши таке, важко зрозуміти, що це: невігластво чи злісна фальсифікація? Невже ж не знані співавторам із Красноярська твори хоча б Шевченка? А хто ж “пропонував” перейменуватися в українців населенню підросійської, значно більшої частини, етнічних українських земель? Навіть російські шовіністи дореволюційної пори й ті, брешучи про німецьку та польську “інтригу” (польські шовіністи, звичайно ж, писали тільки про “інтригу” німецьку), відносили початки українства як мінімум до 1848 р. і пов'язували їх з іменем графа Стадіона. Браві красноярці переплюнули тут навіть чорносотенців!

Друга книга Бушкова та Буровського взагалі є спробою анексувати не тільки власне Київську Русь (не беремо тут Володимиро-Суздальське, Рязанське та інші князівства) на користь Москви, але й Білорусь та Україну. Ця нібито нова концепція є насправді давно відомою в чорносотенному таборі, і вона тепер реанімується. Нещирі сльози красноярських співавторів про невивченість історії України й Білорусі XIV–XVII ст. в радянській історіографії не викликають довіри. Не треба робити вигляд, що нібито невідомо, чому так відбувалося!

Знання українцями та білорусами своєї історії та ще власних державних традицій, не пов'язаних з Москвою та з Московією, могло б пригальмувати бажаний для Московської імперії процес їхньої денационалізації (тому-то й не вивчали в школах імперії історію “Западной Руси”, бо це була історія інших, ніж російський, народів). Бушков та Буровський закликають до вивчення цих етапів нашої з білорусами історії тільки тому, що наше оголошують своїм. За їхньою логікою, якщо Русь-Україна та Русь-Білорусь є всього-навсього “Западной Русью”, тобто частиною Росії, то треба анексувати те, що ще не анексоване, те, що закликали анексувати російські великодержавні шовіністи ще в XIX ст., особливо чорносотенного штибу.

Можна вказати й на деякі характерні для цих книг помилки у висвітленні ними української історії. Так, повторюється типова для російської та польської історіографії точка зору, згідно з якою запорожці – це мішанина різних націй. І це при тому, що запорожці були суціль православними, що вихідці не з українських земель становили всього близько 10% їхнього

складу, та й ті швидко асимілювалися, що в запорозькому середовищі беззаперечно домінувала українська мова. А чого варті принизливі й недостовірні дані, які наводяться в книгах красноярців про козацтво! Тут і недоречні цинічні жарти (“фекально-генитальна тематика” запорожців) (II, с.499), і явна свідомо недооцінка значення боротьби українського козацтва проти агресії Османської імперії. Всупереч очевидним фактам, які свідчать, що в яничари брали хлопчиків, узятих у полон під час турецько-татарсько-ногайських наскоків на Україну та ряд інших слов'янських країн, вбивши чи полонивши їхніх батьків, відірвавши їх від рідної сім'ї і рідної землі, прирікши на денационалізацію, Бушков пише: “в реальности зачисление христианских детей в корпус янычар далеко не всегда вызывало потоки слез у их родителей” (I, с.87). Батьки, мабуть, більше плакали над тим, що їхні діти не могли потрапити до цього “пажеського корпусу” османів! Русь же до початку XVI ст. нібито практично не відчувала себе протипоставленою ісламському світу (I, с.88). З цього ясно, що автор не знає про потужні наскоки Османської імперії та її сателітів на Україну в XV ст., спалення Києва в 1482 р. Далі він пише: “...последующие войны с Турцией были вызваны не столько внутренними потребностями России, сколько нажимом европейских держав, по сути втравивших наших предков в совершенно ненужную им бойню” (I, с.88). Як послухати таке, то виходить, що бідна Московія, яка загарбала Північне Причорномор'я, Кавказ та Закавказзя, Молдавію, влізла на Балкани і планувала ще з петровських часів взяття Стамбула (Катерина II навіть змушувала свого сина Павла вчити грецьку мову, щоб той гідно продовжив візантійські традиції!), робила все це тільки під тиском та примусом поганючого Заходу.

Подають співавтори й фальшиві дані про військовий потенціал козаків. Так, про Богдана Хмельницького говорить, що він начебто перемагав тільки тоді, коли діяв разом із “кримськими татарами”: “Выступив в поход один, он каждый раз бывал бит”. Не заперечую плідності тогочасного союзу Української козацької держави – Гетьманщини з Кримським ханством, але ж не можна твердити так безапеляційно. Варто вказати, наприклад, на битву під Городком 1655 р., битву під Озерною 1655 р., коли ординці виступали вже на боці Речі Посполитої, на взяття Любліна того самого року Данилом Виговським і т.д. До того ж Бушков та Буровський не знають або ж замовчують той факт, що на боці Речі Посполитої виступали у величезній кількості вишколені найманці з усієї Центральної та Західної Європи (німці, голландці, шведи, шотландці, угорці і т.д.). У другій книзі автори взагалі договорюються до того, що “казаки не выиграли ни одного сражения, в котором не участвовали бы татары” (II, с.443). Виходить, що козаки й татари були ніби сіамські близнюки й один без одного й кроку не могли ступити! А як собі красноярці уявляють ординців, які з кіньми вантажаться на козацькі чайки, щоб вдарити на Туреччину чи на Крим? Чи можуть вони вказати хоч на один такий **морський**

похід? Невже разом з ординцями Сагайдачний пройшов уздовж і впоперек Московію в роки “Смути”, ще й штурмував Москву біля Арбатських воріт?

Варто зацитувати й уривок, де йдеться про ситуацію після Берестецької битви 1651 р., бо не кожному вдається вкласти стільки “ляпів” у три рядки: “при польском короле осталось лишь одиннадцать тысяч литовцев – именно они лихим ударом взяли Киев, но Хмельницкого догнать не успели”. Доводиться прокоментувати це, тим більше, що я спеціально займався історією Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. і знаю про ці події з першоджерел: після Берестецької битви 1651 р. “посполите рушення” відмовилося переслідувати українську армію, через що король Ян Казимир повернув до своєї столиці. Однак похід на Білу Церкву продовжило регулярне коронне військо. Тим часом литовсько-шляхетське військо на чолі з Янушем Радзивілом у ході маршу на південь зайняло вже спустошений Київ і об’єдналося з коронним військом під Білою Церквою. За сучасними підрахунками, загальна кількість вояків Речі Посполитої вкупі зі слугами значно перевищила 200 тис. вояків! Однак українське військо під Білою Церквою вистояло (Хмельницький нікуди не тікав!) – і кампанія закінчилася мирним договором.

Згадуючи про Національно-визвольну війну українського народу проти Речі Посполитої 1648–1658 рр., співавтори скептично відгукнулися про термін радянської історіографії (“Освободительная война украинского народа 1648–1654 гг.”) (II, с.443), але зупинилися на набагато гірших визначеннях, типових ще для старої польської історіографії (XVII ст.): “польско-казацкая война” (II, с.93) або “войны Хмельницкого”. В одному місці пишеться про різні народи (російський та український), які **об’єдналися** після Переяславської ради, у другому – говориться і про “**приєднання**” і про “**об’єднання**” (II, с.443), у третьому – вилазять осличчі вуха “Тезисов ЦК КПСС о 300-летию воссоединения Украины с Россией”, бо військово-політичний союз Московської держави та Гетьманщини іменується за радянською традицією “два братских народа **воссоединились** навеки” (II, с.323). Взагалі для співавторів суть Національно-визвольної війни містилася в начебто її гаслі: “...возьмите нас к себе в дворяне”, причому під “дворянами” слід мати на увазі... реєстрових козаків. Польська ж держава відмовилася йти “на поводу у шантажистов” (II, с.443). Далі йде цитата з пізніших творів Куліша, який тоді вже схилився на бік російської великодержавної історіографії в оцінці українського козацтва. Автори підкреслюють при цьому, що Куліш був українським істориком, тільки забувають вказати, що його думка так і лишилася невідтриманою переважною більшістю і тодішніх, і сучасних істориків. Що стосується Богдана Хмельницького, то його по-різному оцінювали українські історики, хоча без сумніву домінували позитивні оцінки. Не випадково в часи УНР ряд українських полків було названо на честь керівника Національно-визвольної війни. Тому залишаю на совісті авторів твердження про те, що пам’ятники Богдану ставив уряд Російської імперії, “но никогда – сами украинцы” (II, с.444).

Візьмемо свіжіші історичні події. Писати в сучасному цивілізованому світі оди Гітлеру не прийнято. Такому писавці навіть руки не подали б порядні люди. Доля Сталіна – ще одного злочинця світового масштабу – виявилася в історіографії іншою. Якщо за межами колишнього СРСР, особливо в країнах колишнього “соціалістичного табору”, одноставно засуджуються і Сталін, і злочини його кліки – ВКП(б), з огидою дивляться на неосталіністів, то в Росії й досі покладають квіти на могилу царя Йосипа I, а КПРФ навіть реабілітувала його! В Росії чи Україні не було, на жаль, свого Нюрнберга над ВКП(б)–КПСС, не було очищення державних структур від військових злочинців і нацистів, як це було в повоєнній Німеччині. Тому й існує нині багато партій, які підносять злочинця на щит, пробують навіть пам’ятники ставити, як це було недавно в Севастополі, тому й роздувають міф про Сталіна як великого вождя та благодійника людства. Отут би Бушкову й засукати рукава та заходитися до роботи з деміфологізації! Але ж ні! Сталіна він всіляко вихваляє (I, с.538–550), а до його наміру захопити Європу закликає ставитися як до “безумовно гениальнішого” (I, с.550). Вірний “лемівській” логіці Бушков забуває, що перед тим лаяв більшовиків, але чомусь не поширює осуд їхніх діянь на фіюера ВКП(б).

У подальшому викладі (I, с.550–567) Бушков пробає змінити оцінки тих, хто стояв коло Сталіна: Берію хвалить (I, с.550–559), Хрущова лає (“лысое ничтожество”, “лысый шут”) (I, с.562, 550), Жуков – “одна из страшнейших фигур русской истории” (I, с.559), а XX з’їзд КПРС – “порнографическое шоу” (I, с.10). Навряд чи можна на кількох сторінках, не знаючи архівів, які надійно закриті від істориків “компетентними органами”, точно зважити, хто з тих усіх павуків у банці був більшим або меншим злом. Для українського історика є наявним математичний факт: роки сталінщини були найтрагічнішими в усій історії України! Один тільки штучний сталінський голодомор-геноцид 1933 р. викосив 9 мільйонів невинних селянських життів, у ті роки було винищено цвіт української інтелігенції, завдано тяжкого удару українській мові й культурі, тотальним терором, голодоморами й депортаціями було придушено національно-визвольний рух спочатку в Східній, а потім і в Західній Україні. Нехай Бушков розповідає “дорогим россиянам” байки про царя Йосипа I, а українцям (не малоросам!) істина добре відома! Та й серед “россиян”, особливо “чалдонів” (сибіряків), чимало потомків колишніх українських “куркулів”, “націоналістів” та “прочих врагов народа”, котрими Сталін і К^о заповнили Сибір, і їм буде важко втовкмачити в голови міф про прогресивність сталінських “діянь”.

Подекуди для першої, а особливо для другої книги характерне типове для російських лібералів ставлення до українців: нехай собі танцюють, співають своїх пісень, навіть на кухні нехай говорять своєю мовою. АЛЕ – українці мають нишком сидіти в “единой и неделимой”, бажано в Сибіру, інакше вони “петлюровці”, “бандеровці”, яких треба винищувати! Автори милостиво дозволяють собі покритикувати свій уряд за заборону в

дореволюційні часи української мови та українських шкіл, але коли справа доходить до національно-визвольної боротьби українського народу проти Російської імперії, тут же висипаються старі шовіністичні кліше: мазепинці – це “предателі” (“новгородцы... предавали нас так же, как украинцы времен Мазепы”) (II, с.38), Петлюра – “чудовище” (II, с.466), у нього – “банды” (II, с.245), бандерівці (так само, як і литовські “лісові брати”) ставляться на одну дошку з власовцями і тавруються високонауковим терміном “нечисть” (I, с.9). При цьому героїзуються НКВДисти та їхні польські “колеги”. Автор навіть пишається тим, що один з його родичів воював у польському Корпусі Військової Безпеки (аналог СМЕРШУ)⁴. Кому-кому, а тим, хто постраждав, скажімо, від акції “Вісла” 1947 р., коли сотні тисяч українців було знищено, кинуто в концтабори, виселено з їхніх споконвічних земель, добре відома ціна “подвигів” НКВД і польського UB.

Ще багато чого можна написати про двотомник красноярських авторів, але боюся, що читача може втомити огляд їхніх новостаромодних теорій, дешевих сенсацій та численних “ляпів”.

Насамкінець варто зробити певне узагальнення. Вперше за десятки років уголос заявив про себе ринок. У пострадянському просторі відбуваються складні процеси в соціально-економічному житті суспільства. На підготовлені до друку унікальні джерела, наприклад, на знамениту “Литовську метрику”, літописи, хроніки, краєзнавчі матеріали, особливого попиту немає, немає й коштів для їх видання. Не забуваймо, що Україна є ледь не єдиною державою світу, де книжкова продукція обкладена важкими податками. Тому книжкові базари завалені російськомовними “анжеликами” та “милордами глупими”, “інтересними газетами” з порнографією і без, з “аналізом” інтимного життя королів і царів тощо. На очах упав рівень культури й “маскультури”, на очах відбувається люмпенізація суспільства. Міщанин вимагає зробити йому “красиво”, й соціальне замовлення відповідно виконується.

Тепер на додаток до “жовтої” преси маємо вже й “жовту” історіографію. Це явище потребує свого дослідження соціологами, психологами, а колись і істориками. Тут уже без Бушкова не обійдешся, бо його сміливо можна зарахувати до чільних постатей “жовтої” історіографії, до її королів чи генералів. Але в тій науці, яка зветься історією, йому з такими писаннями вище ефрейторського звання не піднятися...

---

⁴ Тут варто додати, що РОА Власова все ж таки була фронтовою частиною і ні про який рух власовців-партизан та ще й на території Польщі досі не було відомо. Цікаво, де й коли міг повоювати з ними в Польщі родич Бушкова?